

POSTMODERN GÜNDELİK HAYATTA NORMALİN ZORBALIĞI

The Tyranny of Normal in Postmodern Everyday Life

Abdurrahman YALÇI

Arş. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Kars, Türkiye

Res. Assist. Prof., Kafkas University Faculty of Theology Department of Philosophy and Religion Sciences Department of Sociology of Religion, Kars, Turkey

✉ ayalcia@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6375-0701>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 15.03.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

” Atıf / Cite as: Yalçı, Abdurrahman. “Postmodern Gündelik Hayatta Normalin Zorbalığı”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 177-198. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128649>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

POSTMODERN GÜNDELİK HAYATTA NORMALİN ZORBALIĞI

Öz

Sosyalizasyon sürecinde gündelik hayatın sahip olduğu normallik, bireyin edim-bilgisini düzenlediği bir ayna işlevi görmektedir. Bu bağlamda dinler, gündelik hayatı düzenlemeyi ve dolayısıyla normal olanı tanımlayabilmeyi amaç edinmekte; müminleri için bir rutin çerçevesi oluşturmak istemektedir. Fakat gündelik hayatın zaman ve mekân temelinde yaşadığı değişim, etkileşimin mahiyetini dönüştürmekte ve bireyin farklı gerçekliklere temasını olağan hale getirmektedir. Çoğul gerçeklikler içerisindeki bireyin biyografisi, gündelik deneyimler üzerinden şekillenmektedir. Söz konusu deneyimler bilince dâhil olmakta, bireye yönelim alanları için rasyonel bir zemin sunmaktadır. Bireysel bilginin merkezileştirildiği postmodern süreçle birlikte dinler, diğer tüm anlatılarla eşitlenmiş bir halde gündelik hayata katılmaktadır. Bireysel pratikleri meşrulaştıran kaynak yine bireyin kendisi olmakta; arzu, postmodern gündelik hayata gönüllü katılımı sağlamaktadır. Çalışmamızda postmodern gündelik hayatın imkân tanıdığı özgürlüğün kişilerarası boyutu ve arzu ile ilişkisinde din karşısındaki yapısal farklılığı ortaya konmaktadır. Tercih yapmak zorunda olan bireyin pratik bilincindeki düşünümsel boyut ön plana çıkarılarak normalin zorbalığı altında kavramsallaştırılmaktadır. Böylelikle eylemi bir onanmaya muhtaç bireyin değişen onay mercii vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Postmodernite, Gündelik Hayat, Birey, Arzu.

The Tyranny of Normal in Postmodern Everyday Life

Abstract

In the socialization process, the normality of everyday life functions as a mirror in which the individual organizes his act-knowledge. In this context, religions aim to organize everyday life and define what is normal; they want to create a routine framework for their believers. However, the transformation of everyday life based on time and space makes the nature of interaction, and therefore contact with different realities, normal. The biography of the individual in multiple realities is shaped through everyday experiences. These experiences are included in consciousness and provide a rational basis for individual orientation areas. With the postmodern process in which individual knowledge is centralized, religions participate in everyday life in a way that is equal to all other narratives. The source that legitimizes personal practices is again the individual himself; desire provides voluntary participation in postmodern everyday life. Our study reveals the interpersonal dimension of freedom enabled by postmodern everyday life and its structural difference from religion in its relationship with desire. The reflexive dimension in the practical consciousness of the individual who has to make a choice is brought to the fore and conceptualized under the tyranny of the normal. Thus, the changing approval authority of the individual whose action requires approval is emphasized.

Keywords: Sociology of Religion, Postmodernity, Everyday Life, Individual, Desire.

GİRİŞ

Gündelik hayatın sıradan pratikleri, daima kişilerarası bir bağlam temelinde gerçekleşmektedir. Bu durum, davranışların başkaları ile uyumlu olarak ortaya çıkmasını sağlamakta,¹ normal olanın kendisini bilince dayatmasını mümkün kılmaktadır. Gündelik hayata hâkim olan gerçeklik, normal ve dolayısıyla kendiliğinden kabul edilmektedir. Normal olanın düzenlediği koordinatlar, biyografiyi düzenlemekte ve *zamanının insanı* bireylerin varlığını mümkün kılmaktadır. Gündelik hayat tarafından kuşatılan birey, bu çerçevede yaşamakta ve bir yaşam arzulamaktadır.² Duygu ve düşünceleriyle gündelik ilişkiler içerisinde yer almakta, belli nedenselliklere bağlı olarak değerlendirmelerde bulunmakta, çıkarımlar yapmakta ve deneyimleriyle anlamlandırdığı tutarlı bir yaşam öyküsü oluşturmaya çabalamaktadır. Yaptığı ya da yapmadığı eylemlerinde dâhil olduğu gündelik sağduyuyu gözetmekte, ona göre bir konum almaktadır.

Gündelik hayatın yaşadığı dönüşüm farklı kuramsal cephelerde geniş bir yer bulmaktadır. Örneğin Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas, Heller ve Lefebvre gibi isimler Marksist bir perspektifle hareket etmekte; kitle iletişim araçlarıyla bir sömürge alanı olarak bireyin davranışları üzerinden gerçekleşen tahakkümü ön plana çıkarmaktadırlar.³ Etkileşimi merkeze alarak değerlendirmede bulunan Mead, Schütz ve Goffman gibi düşünürler, artan temaslar ve sunum üzerinden benliğin kişilerarası boyutuna yoğunlaşmaktadırlar.⁴ Postmodern yaklaşımlarda söz konusu dönüşüm yanılısma, tüketim, özgürlük ve arzu bağlamında ele alınmakta; gündelik hayatta birey, ayartılan ve bu ayartılmaya isteyerek katılan bir profil ile betimlenmektedir.⁵ Postmodern söylemi tam olarak benimsememelerine rağmen Deleuze ve Guattari de⁶ bireyin gündelik hayatta arzusunun baskısı altında kalmaya başladığını vurgulamaktadır.

¹ Piotr Sztompka, "The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology", *European Review* 16/1 (2008), 9.

² P. L. Berger - T. Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. V. S. Öğütle (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 34-43.

³ M. Horkheimer, T. W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar*, çev. N. Ülner, E. Öztarhan Karadoğan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014); Herbert Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan*, çev. A. Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 1990); Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, çev. M. Tüzel (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001); Agnes Heller, *Everyday Life*, (London: Routledge&Kegan Paul, 1984); Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, çev. I. Gürbüz (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

⁴ George Herbert Mead, *Zihin, Benlik ve Toplum*, çev. Y. Erdem (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2017); Alfred Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, çev. A. Akan, S. Kesikoğlu (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2018); Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. B. Cezar (İstanbul: Metis Yayınları, 2018).

⁵ Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İ. Birkan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013); Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. O. Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011); Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, (London: Routledge, 1992).

⁶ S. Best, D. Kellner, *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, çev. M. Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 100.

Herkesi küçük sömürgelere dönüştüren arzu burada, gündelik hayattaki “makroskobik” ilişkiler sistemini dokumaktadır. Onlara göre çıkış yolu ise yine arzunun kendisinde, özgürleşip *devrimci* bir hale getirilmesinde yatmaktadır.⁷

Gündelik hayatın yaşadığı dönüşümde, insan, toplum ve olgulara dair tüm değişimlerde niceliksel artışlar, değişimin belirleyicileri olmaktadır. Niceliksel değişimlerin dinamik sürekliliği böylelikle -Hegel diyalektiğine atfen- nitel sonuçlar üretmeye başlamaktadır. Her açıdan yavaşlatılmış yaşam ritmi içinde yaşayan insanlık hız kazandıkça insana dair her alanda nitel değişimler boy göstermektedir. Burada anahtar kavram bütün boyutlarıyla etkileşim olarak görülmektedir. Modern öncesi dönemi farklı açılardan tanımlamak mümkünse de en çok iletişimin kemiyet ve keyfiyet açısından sınırlı oluşuyla ele almak açıklayıcı olmaktadır.⁸ Bu durum, insanın kendisine ve ilişkili olduğu her alana dair kapsayıcı olmayan ve dolayısıyla da krizlere görece olarak kapalı sistemler geliştirmesi anlamına gelmektedir. Zira ötekinin sınırlı varlığı benlik bilincini de buhranlardan korumaya olanak tanımaktadır. Gündelik hayatın postmodern dönüşümüyle kültürler, coğrafyalar birbirleriyle sınırlarını ihlal ederek, o sınırları anlamsızlaştırarak karşılaşmaya başladıklarından *tarihin hızlanması* söz konusu olmaktadır. Böylece kararlı her yapı sarsılmaya, kendisini yeni veya revize etmiş bir söylem üzerinden yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Üstelik bu durum, geleneksel kurumların yerinden çıkarılması olarak tanımlanan bir kopartılmayı,⁹ yani tüm yerelliklerin ve dolayısıyla bireyin kendisi olarak kalma imkânının yitimi gibi ontolojik bir tehlikeyi de içinde barındırmaktadır.

Yaşadığı sosyalizasyon süreçlerine bağlı olarak bireyin gündelik hayat içerisindeki konum alışması, geleneksel toplumlarda din ile yakın bir ilişki içerisinde gerçekleşmektedir. Varlıklarını idame ettirmek adına dinlerin kontrolünü hedefledikleri gündelik hayat, müminlerin hayatının düzenlendiği bir zemin olarak ele alınmaktadır. Eski Etrüskler, bu durumun somut anlamda bir örneğini göstermektedirler. Kentlerini inşa etmeden önce altın bir sabana koşulan bir öküz, yeni yerleşim alanını çevreleyen bir çember etrafında dolaştırılırdı. Bu kutsal saban izi, içinde insanların yaşayacağı alanı belirler, kutsal yerleşme alanını dış dünyadan ayıracak kent duvarlarının yerini gösterirdi.¹⁰ Fakat gündelik hayatın yaşadığı

⁷ G. Deleuze - F. Guattari, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, çev. F. Ege vd. (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014), 543-584.

⁸ “Toplumsal değişim hızı önceki sistemdekilerden daha yüksek olmakla kalmayıp, daha önceki toplumsal pratikler ve davranış biçimlerini etkileme derecesi ve kapsamlılığı da yüksektir.” Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ü. Tatlıcan (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 31.

⁹ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, 33.

¹⁰ Mark Gottdiener, *Postmodern Göstergeler-Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*, çev. E. Cengiz, H. Gür, A. Nur (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 85.

modern ve postmodern dönüşümlerle birlikte kutsal, kentleri kendi saban izi sınırları içerisinde düzenleyememektedir. Özellikle din üzerindeki etkileri bağlamında postmodernite, dinin gündelik hayat örüntülerinin alanını daraltma veya genişletme noktasında görülmektedir. Söz konusu durum, postmodern gündelik hayatın dinî pratiklere izin verecek hiçbir boşluk bırakmadığını imlemekle birlikte, din ile ilintili tüm alanların bu düzenin birer metai haline geldiğini de vurgulamaktadır.¹¹

Gündelik hayatın postmodern çoğulculuğu, bilinç düzeyinde önemli etkilere sahip görülmektedir.¹² Bu bağlamda postmodern gündelik hayat, ideolojik anlamlandırmalar ile değil daha bireysel ama çok daha fazla etki gücüne sahip olgular temelinde bir sınamaya tabi tutulmaktadır. Başka bir ifade ile modern dönemde gündelik hayatın devlet eli ile değiştirilmeye çalışılmasından, bir yaşam politikası ile güdülenmiş bireyin gündelik faaliyetlere katılmasına doğru bir geçiş durumu söz konusu olmaktadır. Bu paradigma değişimi, Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* adlı eserini anımsamak gerekirse, kuşkusuz küresel değişimden bağımsız gerçekleşmemektedir.¹³ Modern dönemin tüm bireysel ve toplumsal mücadelelerinin temelinde bir anlamıyla kimlik edinme ve onu akredite edilmiş dünya ile uyumlu hale getirmek bulunsa da postmodernlik ile artık kimliklerin anlamsızlaştığı, sınır aşmanın ve bireysel tercihlerin bizatihi kendilerinin yeni kimlik kurucu unsurlara dönüştüğü bir eşige gelinmektedir.¹⁴

Çalışmamızda postmodern gündelik hayat, dinin normal olanı üretmekten ziyade normal olana dâhil olup dönüştüğü bir süreci ifade etmektedir. Edim-bilgisi postmodern bağlama sahip gündelik hayatın normali içerisinde biçimlenen ve bir rutin edinen birey merkeze alınmaktadır. Bu çerçevede "ben'in kendini üretmesi yolunda" araçsallaştırılan gündelik hayatta¹⁵ arzunun din ile olan ilişkisi yorumlanmakta, bireyin kişilerarası arenadaki durumu, *normalin zorbalığı*¹⁶ altında kavramsallaştırılmaktadır.

1. ÖZGÜRLÜK İLE TAHAKKÜM: NORMALİN POSTMODERN DEĞİŞİMİ

Postmodern tutumlar, üst-anlatılara karşı inançsızlık olarak

¹¹ Yasin Aktay, "Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı'nın İhtikamı mı?" *Din Sosyolojisi*, der. Y. Aktay - M. E. Köktaş (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), 339-341.

¹² P. L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, çev. C. Cerit (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 76.

¹³ M. Hardt, A. Negri, *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015).

¹⁴ J. P. Hewitt - D. Shulman, *Benlik ve Toplum*, çev. ed. B. Aktaş (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2019), 197.

¹⁵ Rainer Funk, *Ben ve Biz, Postmodern İnsanın Analizi*, çev. Ç. Tanyeri (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 236.

¹⁶ Bu kavramsallaştırma, günümüzde yaşam politikalarına hâkim olan *normalin* tahakkümünü ifade etmekte ve çalışmamızın temel iddiasını oluşturmaktadır.

tanımlanmakta;¹⁷ ahlâkî nihilizm ve bireycilik gibi eğilimlerle ilişkilendirilmektedir.¹⁸ Gündelik hayatın postmodern zemini, herhangi bir genel reçeteyi imtiyazlı görmeyi reddeden, daha çeşitli, açık uçlu ve bağlamsal bir yaşam politikasını kolaylaştırmaktadır.¹⁹ Bu doğrultuda kurumsal yapıların çöküşü, gündelik yaşama yansıyan postmodern yönlerle (parçalı kimlikler, belirsizlik, mekânın dönüşümü) ele alınmakta; birey de bol seçenekler arasından dilediğini seçme özgürlüğüne sahip olarak tasvir edilmektedir. Bu seçimler zıt tercihlerin bir arada bulunmasına imkân tanımakta ve birey aynı anda kendisini farklı aidiyetler üzerinden tanımlayabilmektedir. Tüketicinin ön plana çıktığı gündelik hayatta, tüketilen ürünlerin sembolik değerlerini (imaj, prestij vb.) incelemektedir. Bir kıyafet ya da bir kimlik seçmek, bu açıdan eşit görülmekte, tercihte bulunan bireyin referans noktası olarak yine kendisi ön plana çıkmaktadır.²⁰

Postmodern gündelik hayatta birey, seçim yapmak zorundadır.²¹ Bireyin, bireyselliğini ve benliğini kullanma yolları ise daha genel değişimlerin bir parçası olarak görülmektedir. Bireysellik ve kimlik ile ilgili tanımlar, daha geniş süreçlerin bir parçası olarak belirlenmektedir.²² Bilhassa kurumsal yapıların kimlik üzerindeki etkisinin azalması, birey üzerinde gündelik etkileşimleri/ötekileri belirleyici kılmaktadır. Böylelikle kimlik inşası, gündelik hayat bağlamında cazibenin etkili güçlerine dayandığından, sonuç konformizm olmaktadır. Burada konformizm, durumun taleplerine verilecek en mantıklı olduğu düşünülen karşılıktır. Davranışsal olarak rutinin otomatikliği yansıtılmakta,²³ normal olan kendisini bu çerçevede dayatmaktadır.

Ian Hacking, normalin *iyi huylu ve steril* tınısının artık en güçlü ideolojik araca dönüştüğünü belirtmektedir.²⁴ Normal olana yönelik postmodern politikalar gündelik hayat kutupları etrafında dönmektedir. Postmodern gündelik hayatta birey, arzulayan bir monad²⁵ olarak

¹⁷ Lyotard, *Postmodern Durum*, 8.

¹⁸ Michael Gardiner, *Gündelik Hayat Eleştirileri*, çev. D. Özçetin - B. Taşdemir - B. Özçetin (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2016), 31.

¹⁹ Best-Kellner, *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, 341.

²⁰ Abdurrahman Yalçı, *Gündelik Hayat, Bireysel Kimlik ve Din: Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 41.

²¹ Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İ. Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 255.

²² David Chaney, *Yaşam Tarzları*, çev. İrem Kutluk (Ankara: Dost Kitabevi, 1999), 127.

²³ Richard Jenkins, *Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik*, çev. G. Bostancı (İstanbul: Everest Yayınları, 2016), 169.

²⁴ Akt. Jenkins, *Sosyal Kimlik*, 227.

²⁵ Leibniz, bireysel benleri birer monad olarak görmektedir. Birbirlerinden tam anlamıyla bağımsız oldukları için monadların birbirlerine açılan pencereleri yoktur. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 546. Ona göre monadlar varlığı oluşturan atomlardır ve onların bir şeyin içeri girmesine ya da dışarı çıkmasına izin verecek pencereleri

betimlenmektedir. Bir arzu mikro-politikasını vurgulayan bu öznellik politikası arzu, haz ve bedeni değerli kılmakta; birey, arzu ve hazzın vurgulanışında bireyci olarak görülmektedir.²⁶

Bireyin kendisine dair duyguları, normal, yani diğerleri gibi olduğu, dolayısıyla adil bir muameleyi hak ettiğine dair bir algıya karşılık gelmektedir.²⁷ Benliğin postmodern zemini ise gündelik yaşam etkileşiminin bağlamı olarak ele alınmaktadır. Postmodern vurgu ile benlik kişinin tasarımı olarak görülebilir. Lakin bu tasarımın sürekli olarak aynı düşünüş ve yaşam biçimi paralelinde oluşması meseleyi ilginçleştirmektedir. Benlik bilinci, kişisel kabuller dolayımında yapılandırılan bir fenomen olarak ön plana çıkmaktadır. Buradaki yönlendirmeyi sağlayan şey ise insanın arzusudur. Arzu²⁸ ile belirgin kılınan birey, aslında gündelik hayatın rutin akışında görünmez bir hale bürünen yapısal bir durumun var olduğuna işaret etmekte; derinlerde çok daha seyreltilmiş yapısal faktörlerin izlerini göstermektedir.

Arzu alanları gündelik hayat düzleminde kesişmektedir ve bu özelliği ile bütün aidiyet gruplarının, bütün kimliksel nitelemelerin üzerinde ve onlara rağmen bir tabiiyet rejimi oluşturmaktadır. Arzuların postmodern denetimi gündelik hayatın sömürgeleştirilmesine yol açmaktadır. Bu çerçevede birey, gündelik rutinlerini bilincinde olmadan kabul etmekte ve ikinci bir doğa gibi düşünmektedir.²⁹ Kuşkusuz bu gerçeklik gündelik hayatın baskıcı sistemlerden daha kudretli olan otoriter doğasını gözler önüne sermektedir. Gündelik hayat, kimliğin onay/ret alması ve bu

bulunmamaktadır. G.W. Leibniz, *Monadoloji*, çev. D. Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 3, 5. Berger ve Luckmann ise gündelik etkileşim içerisindeki bireyin, “penceresiz bir monad” olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü kişilerarasına bir benlik inşası temelinde katılım, tam anlamıyla bağımsızlığı imkânsız kılmaktadır. P. L. Berger, T. Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, Çev.: M. D. Dereli), Heretik Yayıncılık, Ankara 2015, 23-24.

²⁶ Postmodern düşünürlerin büyük bir kısmının özneyi bir tarafa bırakmasına rağmen, erken döneminde Lyotard, Deleuze ve Guattari gibi isimler bireyseldir bir yaklaşım sergilemektedir. Bu öznellik politikası arzu, haz ve bedeni değerli kılmaktadır. Kişisel ve toplumsal kimlik, uyum gibi kavramlar baskıcı olarak görülüp reddedilirken; bireylerin bölük pörçük ve libidinal varlık hallerine alkış tutulmaktadır. Best-Kellner, *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, 339-346.

²⁷ Erving Goffman, *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, çev. Ş. Geniş - L. Ünsaldı - N. Ağırnaslı (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2018), 34.

²⁸ Çalışmamızda arzu, Bauman'ın ifadesiyle “durmaksızın dönen sihirli çarkı” Zygmunt Bauman, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, çev. A. Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 83. ile bitimsiz bir perspektifte ele alınmaktadır. Postmodern gündelik hayatta arzu, her şeyden önce tüketimin devamlılığını sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Fredric Jameson, *Postmodernizm, ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği*, çev. N. Plümer - A. Gölcü (Ankara: Nirengi Kitap, 2011), 285. Böylelikle birey, sistem tarafından “yerliyurtlu” bir hale getirilmektedir. Deleuze-Guattari, *Anti-Ödipus*, 584. Burada biteviye arzuyu arzulayan bir arzu söz konusudur. Mark C. Taylor ve Esa Saarinen'den akt. Bauman, *Küreselleşme*, 87.

²⁹ Andy Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, çev. N. Tokdoğan - B. Şenel - U. Y. Kara (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018), 35.

bağlamda ortaya çıkan güven/güvensizlik duygusu için sunduğu etkileşim çerçevesinden dolayı hayati bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla ortak veya kabul edilir bir hayat tarzına sahip olmak bütün kimliksel tanımlamaların ötesinde bulunmakta; toplum en büyük uzlaşmayı gündelik hayat üzerinden gerçekleştirmektedir.

1.1. Gündelik Hayata Katılım

Postmodern gündelik hayatta bireyler, haz-arayıcı rolün etkisi altında biçimlenmektedirler.³⁰ Artık anlamları esnek ve kaygan olan imge ve metaların akışından dilediklerini tercih edebilmektedirler.³¹ Bu seçebilme özgürlüğünü sağlayan etmenlerin başında, gözetim/denetim sistemleri bağlamında yaşanan köklü değişimler gelmektedir. Gözetim/denetim sistemlerine dair farklı dönemler içinde birbirinden farklı açıklayıcı teorik yaklaşımlar gündeme gelmektedir.³² Geliştirilen her yaklaşım bireylerin bilişsel ve psikolojik haritalandırılmasına imkân tanımaktadır. Yazının, matbaanın, telgraf ve telefonun icadının devlet iktidarını, Giddens'in ifadesiyle "idari iktidarı"³³ dolayısıyla da gözetim operasyonlarını geliştirmesi gibi yeni iletişim teknolojilerinin de yeni gözetim biçimlerini oluşturduğu görülmektedir. Gözetim ve denetim mekanizmaları somut olandan soyut olana doğru bir değişim geçirmekte, devlet ve devlet dışı ticari ve ideolojik örgütlenmeler giderek görünmez olmaktadır. Konumuz özelinde değinmemiz gerekirse, postmodern gündelik hayatta panoptikon sosyal ilişkilerde görünür olmaktadır.³⁴ Değişen iktidar tekniklerine bağlı olarak artık baskı, sosyal deneyimlere baskı olarak girmemekte, bireysel özgürlükler üzerinden, daha fazla ve daha az tatmin arasındaki seçimlerle ortaya çıkmaktadır.³⁵ Postmodern habitatta heteronomiler, baştan çıkarmanın arkasına saklanmakta;³⁶ toplumsal kontrol, yönlendirme ve dolayısıyla normalin biçimlendirilmesi gündelik rutinlerin "doğallığı" içerisinde gerçekleşmektedir.

Gözetleme eylemi doğası gereği inşacı bir yön taşımakta, aynı zamanda tanımlama işlevi de görmektedir. Özellikle zaman içinde gündelik hayatın gözetim olgusunun konusu haline gelmesi gözetlemenin inşacı yönünü ön plana çıkarmaktadır. Tercih ve onaylarını bu etki bağlamında gösteren birey yaşanan yapısal değişime senkronize biçimde eşlik etmektedir. Bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan itirazlar ise postmodern gerçekliğin

³⁰ Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 255.

³¹ Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, 55; Zygmunt Bauman, *Kimlik*, çev. M. Hazır (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2019), 35-104.

³² S. Bitirim Okmeydan, "Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a", *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 8/30 (2017), 1.

³³ Anthony Giddens, *Ulus-Devlet ve Şiddet*, çev. C. Atay (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 61-67.

³⁴ Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, çev. K. Eren (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 20.

³⁵ Bauman, *Intimations of Postmodernity*, 50, 51.

³⁶ Bauman, *Intimations of Postmodernity*, 194.

doğasına yöneltmiş itirazlar olmanın ötesinde, bu gerçekliğin imlediği biçimiyle gündelik hayatı deneyimleme imkânlarından yoksun kalmaya yönelmektedir. Böylece düşünsel karşı duruşlardan öte normal olanın dışında kalma korkusu, postmodern dönemin itiraz içeren tüm söylemlerinin temelinde önemli bir yer tutmaktadır. Gelineen noktada postmodern gündelik hayata katılımın en simgesel halini ifade eden görülme arzusu, bireyin amaçladığı en üst değere dönüşmüş durumdadır ve bir toplumsal ilişki halini almıştır.³⁷

Omnipotik, yani herkesin herkesi izlediği denetim sisteminin ön plana çıkardığı bireysel (hâkim sistemin ortaya çıkmasını özellikle istediği ve teşvik ettiği) eğilimlerden belki de en önemlisini görülme arzusu oluşturmaktadır. Postmodernlik, görünür olma hazzını örgütleyerek ve kitleselleştirerek işlerlik kazanmaktadır. Birey psikolojisindeki yönelimlerin toplumsal olanı inşaaya zemin kılınması, denetim, tüketim mekanizmalarının psikolojik süreçler üzerinden tasarlanması, postmodernizmi psikolojinin iktidarı olarak okumayı mümkün kılmaktadır. Böylece bakma hazzı ile bakılma hazzının devindirdiği bir sosyalizasyon söz konusu olmaktadır. Artık bireyler için herkes tarafından görülmek bir arzu durumuna dönüşmekte, bireysel varoluşun bütün kesitleri görünür olmakla ilgili hale gelmektedir. Görülme arzusunun amaçladığı şey ise beğenilme üzerinden kimliğin kabul edilmesine yönelik beklentidir. Onanma, bireydeki köklü bir ihtiyacı, güven duygusunu doğurduğu için postmodern birey tarafından ziyadesiyle önemsenmektedir. Buna karşılık postmodern temsil/sunum biçimlerinin hiçbirinin doğası gereği bireye arzuladığı köklü ve kalıcı güven hissini yaşatamaması meselenin paradoksal kısmını teşkil etmektedir.³⁸

Güven hissinden yoksun olarak gündelik hayata katılım, korkutucu bir tehdit olarak deneyimlenebilmektedir.³⁹ Tedirgin ve dışlanma tehlikesiyle uyarılmış halde bulunan birey, her zaman alarm durumunda bir gerginliğe mahkûm edilmektedir. Bu nedenle bireyin sergilemek zorunda kaldığı ve onanmayı amaçlayan sunumları bitimsiz, sürekli tekrarlanan bir hal almaktadır. Görünür olmak güvende olmanın koşuluna dönüşünce, gündelik hayat bir bütün olarak ötekinin beğenisine sunulan bir temsile indirgenmektedir. Goffman'ın terminolojisi ile benliğin gündelik hayat sahnesinin gerekleri doğrultusunda sunumu, artık postmodern birey için hayatta kalma stratejisine dönüşmüş görünmektedir. Böylelikle benliğin tüm bölgeleri, *normalin zorbalığını* mümkün kılacak biçimde uyumlu bir biçim almaktadır.

³⁷ Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. A. Emekçi - O. Taşkent (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 14.

³⁸ Zygmunt Bauman, *Cemaatler, Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, çev. N. Soysal (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 20, 21.

³⁹ Ronald David Laing, *Bölünmüş Benlik*, çev. E. Akça (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015), 44.

2. GÜNDELİK HAYATTA DİN, BİREY VE ARZU ETKİLEŞİMİ

Hayatı verili bir dizge ile tanımlayan yapıların başında din olgusu gelmektedir. Bir bütün içinde her olgunun tekabül ettiği sınırlar belirlenmekte, varoluşun tüm katmanları dinsel bakış açısı tarafından bir açıklığa yer bırakmaksızın tayin edilmektedir. Tanımlamaya dönük her yapı bu anlamıyla boşluğu, belirsizliği ve geçirgenliği reddetmektedir. Herhangi bir sızmaya engel olmak adına boşluklar doldurulmakta, belirsizlik veya dilemmalara karşı anlamlandırmalar ihdas edilmektedir. Böylelikle bireyin kendi içinde sonsuz tercih ve yönelimleri barındıran varlığı sınırlandırılmakta; davranışsal rutinleri belirli bir biçim altında düzenlenmektedir.

Gündelik hayat organize edilen bir alanı imlemektedir. Pre-modern dönem ile modern dönem arasında bu noktada herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Farklı olan şey bu dönemlerde gündelik hayatı fiili ve düşünsel olarak örgütleyen fenomenlerin değişmesi, yani dinsel ve seküler olanın yer değiştirmesidir. Her iki dönemde de eşya, insan ve olaylar ait oldukları evren dâhilinde tanımlanmakta ve anlamlandırılmaktadır. Hayat, belirli paradigmalara ile bir bütün olarak izah edilmekte, evrenselci söylemlerle bireyin içinde durarak söz söyleme zemini bulabildiği bir gerçeklik oluşturulmaktadır.

2.1. Bir Referans Noktası Olarak Birey

Dinin modernlik ile ideolojik hesaplaşmasından sonra şimdi metropolün merkezde yer aldığı postmodernite⁴⁰ üzerinden yeni bir durum vurgulanmaktadır. Burada bir karşı koyuştan öte bir uzlaşma çabası, daha çok rıza üretimine bağlı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Yeni dönemin karakteristiği farklı kimliklerin tanışması, kesişmesi ve sonuç olarak bütün bu kimliklerin *olabilirlik* üst kabulü bağlamında geçirgenleşmesi şeklinde cisimleşmektedir. Böylelikle kurumsal dinler etkisizleşmekte, anıtsal anlatılar zayıflamakta buna karşın bireyler kendi tikel varoluşları bağlamında yeni etik ve dinsel pozisyon alışlar içine girmektedir.

Dinler sınır, boşluk, belirsizlik gibi olgulara benzer yaklaşımlar göstermektedir. Bunun sonucu olarak inançlı birey, gündelik hayatın mahiyetinden bağımsız olarak bir takım değer yargılarına ve dolayısıyla kimliğine dair belirli kabullere sahip bulunmaktadır. Bu iki alan arasındaki çelişki geleneksel dönemlerde düşük seviyede cereyan ederken, modern, özellikle de postmodern dönemde oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. İşaret edilen çelişkinin postmodern dönemde yüksek düzeyde gerçekleşmesi tesadüf değildir. Bireye ve dünyaya dair kabul edilen her kabulün ters yüz edildiği bir vasat olan postmodernite, benliğin

⁴⁰ Akbar S. Ahmed, *Postmodernizm ve İslam*, çev. O. Ç. Deniztekin (İstanbul: Cep Kitapları, 1995), 32.

tanımı ve temsil biçimlerini değiştirmektedir. İnsanlar sahip oldukları yerleşik konum ve bilişsel durumlardan adeta kitlesel göç durumuna geçmiş gibi görünmektedir. Herkes bulunduğu yerden bir başka yere, bir oluştan başka bir oluştan doğru akış halinde bulunmaktadır.⁴¹ Aslında bir vazgeçme medeniyeti söz konusu olmaktadır.

Her insan topluluğunu bir dünya-kurma girişimi olarak gören Berger, bu girişimde dinin özel bir yer işgal ettiğini belirtmektedir.⁴² Çünkü insanın toplumsal gerçeği yapım sürecinde din, bu gerçekliğe bir anlam sağlamakta ve bu gerçekliği meşrulaştırmaktadır.⁴³ Fakat dinin postmodernlikle birlikte dünya kurma yeteneği ve kudretinin ciddi anlamda bir hasar gördüğü söylenebilir. Berger'in ifade ettiği dinin statü değeri, diğer faktörlerin yanı sıra postmodernitenin dizgesel hususiyetleri bağlamında etkisizleşmiş görünmektedir. Önceleri kültür ve öteki anlatılar dolayımında etki altında bulunan din, bu yeni dönemle birlikte her bireyin tekilliği/müdahilliği ile belirlenmekte ve dönüştürülmektedir. Kuşkusuz dinî bir kimlik inşa etme faaliyeti günümüzde de devam etmektedir. Fakat dinî bir kimlik inşa edilirken bu kimliğin oluşumunda en az referans alınanın din olması temel bir çelişki oluşturmaktadır. Dini, postmodern çerçeveler dâhilinde, bireyin içinde sınırsızca seçim yapabileceği bir anlamlar dünyasının yedeğinde anlamak, biçimlendirmek ve açıklamak günümüz dindarlığının temel özelliği olarak ön plana çıkmaktadır.⁴⁴

Postmodern tasavvur dine yönelik bir epistemik şiddet içermektedir. Zira teknik olarak dinin kurucu, temel ve değişmez prensiplerini yok saymakta, mutlaklık, hakikat gibi özelliklerini aşındırıp görelî hale getirmekte, aşkın olanın temel belirleyen olduğu bir denklemi tersine çevirerek insanın bireyselliğini temel olarak kabul etmektedir. Her şey bireysel tercihlerle, bireysel tercihler de arzunun kodlanmasıyla ilgilidir. Din ancak bireyselliğin sınırlarında hareket edebilmekte; tanımlayıcı, emredici, şekillendirici tüm özellikleriyle bireysel tercihlerin duvarlarına çarpıp etkisizleşmektedir. Dinlerin aşkın dili tam da bu noktada anlamını yitirmektedir.⁴⁵

Dinler, bireysel ve toplumsal kimi durumlar nedeniyle çeşitli değişimler yaşayabilmektedir. Postmodern bireyin yaşadığı değişim de

⁴¹ S. Zizek-B. Gunjevic, *Acı Çeken Tanrı, Kıyameti Tersyüz Etmek*, çev. A. Çiltepe (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013), 186; Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 183-184; Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, 55; Lain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, çev. İ. Türkmen - M. Beşikçi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 45.

⁴² Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. A. Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 51.

⁴³ Berger, *Kutsal Şemsiye*, 25.

⁴⁴ Funk, *Ben ve Biz*, 73; Charles Taylor, *Benliğin Kaynakları, Modern Kimliğin İnşası*, çev. S. A. Baş - B. Baş (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 748.

⁴⁵ Hewitt-Shulman, *Benlik ve Toplum*, 275; Peter L. Berger, *Sosyolojiye Çağrı, Hümanist Bir Perspektif*, çev. A. E. Koca (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 149; Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, (California: Stanford University Press, 1962), 3-11.

dinin hem statü hem içerik olarak değişmesine yol açmaktadır. Bireyin dine bu şekliyle müdahalesi ya da dinin postmodernlikle maruz kaldığı durum “şeyleşme”dir. “Şeyleşme, bir sürecin ya da ilişkinin genelleme yoluyla bir soyutlamaya dönüştürüldüğü ve böylece bir ‘şey/nesne’ haline getirildiği anı imler.”⁴⁶ Bu durum ise bireyin edimleri ile gerçekleşmektedir.

Temsil eden ve edilen arasındaki mesafe ile mümkün olan şeyleşme,⁴⁷ postmodern müdahale ile birlikte sadece din ile inanan birey arasındaki mesafeye değil; bilfiil dinin ontolojik temellerini tahrip eden bireyin, dinî gerçeklik kategorisinden bir izafiliğe ve en sonunda kontrol edilebilir bir nesneye dönüştürmesine işaret etmektedir. Haddizatında postmodern düşünce, ilişki kurulan olguyla (modernitede olduğu gibi) ilgili kopuşları veya retleri zorunlu kılmamaktadır. Ancak onları formu ve içeriği bakımından değiştirmekte, deforme edilebilir bir statüye indirgemektedir.

2.2. Postmodern Normale Uyum

Bireyin kendi içinde çelişkilerine bağlı olarak bilişsel bir parçalanma yaşaması, postmodernitenin birey üzerindeki en dolaysız sonuçlarından biri olarak görünmektedir. Uyum ve uzlaşma arayışı onun pragmatik yanını temsil etmektedir. Hayatta kalabilmek adına çelişkilerini azaltmaya ve uyuma ihtiyacı bulunmaktadır.⁴⁸ Dünyaya karşı verili bir ilişki modeline sahip olmadığından birey, konumu itibarıyla, kararsızlıkla ve bu bağlamda dünya ile arasında bir denge kurma çabasıyla nitelendirilmektedir. Bu süreç içerisinde bir dünya üretmekte ve aynı zamanda kendisini de üretmektedir.⁴⁹

Bireyin ontolojik uyumsuzluk durumu postmodernlik ile gündelik hayat, kimlikler ve roller bağlamında daha da karmaşık bir hal almış görünmektedir. Sürekli olarak her alanda seçimler yapılmakta, normal durumlarda bir arada olması mümkün olmayan durumlar uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu çaba esas itibarıyla gerçekliğe yönelik bilişimizin doğasıyla oynamak ve onu çelişki yaşamayacağımız bir düzleme yerleştirmek amacını taşımaktadır. Çünkü birey için asıl olan şey gerçekliğin doğası değil, tercih ettiği şeyi bir makuliyet çerçevesi ile kabul edilebilir bir zemine oturtabilmesidir.⁵⁰ Sonuç olarak doğru veya yanlış kendinde bir gerçek olmaktan çıkmakta, sübjektif yargılar bağlamında yaratılan bir şeye dönüşmektedir.

Ne kadar zıt uçlarda bulunursa bulunsun, farklı bilgi gövdelerini

⁴⁶ Timothy Bewes, *Şeyleşme, Geç Kapitalizmde Endişe*, çev. D. Soysal (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 23, 24.

⁴⁷ İrfan Kaya, “Temsilci Düşüncenin Hegemonik Unsurları: Şeyleşme, Sömürgecilik ve Kültürelcilik”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24/2 (2020), 935.

⁴⁸ Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 3-11.

⁴⁹ Berger, *Kutsal Şemsiye*, 56.

⁵⁰ Berger-Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, 224.

birleştirecek kavram prosedürleri, tutarlı bir benlik için kritik önem arz etmektedir.⁵¹ Bilgi, yapılan tercihleri destekleyen bir araçtır ve postmodern dönemde artık her türlü yargıyı onaylayacak bir bilgi seti inşa edilebilmektedir. Herkes için ortak bir doğrudan veya yanlıştan bahsetmek mümkün olmaktan uzaklaşmakta, hatta tüm seçeneklerden bir kolaj meydana getirilebilmektedir.⁵² Çünkü sonsuz seçim imkânının var olduğu bir vasatta tercihe konu olan olguların mutlak anlamda birbirine eşitlendiği, kıymetlendirildiği bir dünya söz konusu olmaktadır. Teorinin bu minvalde kurulması sınırsız eklektik inşaları olabilir kılmaktadır. Bireyin üstlendiği bir tür brikolajcı tutum, en temelde insanın hayat karşısında yaşadığı dilemmaları yukarıda betimlenmeye çalışıldığı gibi aşmaya çalışmasının bir yansımasıdır. Böylece insan için gündelik hayat pratikleri veya kimlik inşası süreci, bir gerilim zemini olmaktan uzaklaşmaktadır. Bu, dinin veya başka bir kurumsal anlatının aleyhine başka bir hegemonyanın, bireyin hegemonyasının yükselmesine işaret etmektedir.

İçinde yaşadığımız dönemin en belirgin özelliklerinden biri, yapıların temel vasfı olan iç-dış tanımlarının gittikçe aşınması, hatta anlamsızlaşmasıdır. Artık "içerisi" ile "dışarı" arasındaki sınırı, sürdürmeyi bir kenara bırakalım, çizmek bile imkânsız görünmektedir. Aynı anda hem içeride hem de dışarda olmak normalleşmektedir. Sınır parçalanması, bütün yapıların ve üst anlatıların maruz kaldığı ortak postmodern bir tehlide dönüşmektedir. Bir fikir veya çerçevesi belirlenmiş bir model ile özdeşleşme durumu, bu dönemin ruhunu yansıtmamaktadır.⁵³

Bilginin bilgi ile inançların başka inançlar ile sınanması, mukayesesi ve sonuç itibarı ile doğru veya yanlış olarak görülmesi; dönem itibarıyla geçmişte kalan bir süreci ifade etmektedir. Artık bilgi ve inanç, bireyin temel ve birçok açıdan arkaik dürtülerinin sağlamasından geçmekte, duyguların birer nesnesine dönüşmüş görünmektedir. Nesneye indirgenmiş bu olguların Tanrı koltuğunda ise birey bulunmaktadır. Onlarla istediği her şeyi yapabilir, hibrit modellemeler tasarlayabilir ve hatta onları tamamen atabilir; çünkü mülkiyet haklarına mutlak olarak o sahiptir. Kısacası, tikel olarak her birey artık mutlak anlamda her şeyin ölçüsüdür.⁵⁴ Tüm bu olup bitenler de gündelik hayatta arzı endam etmektedir.

Geleneksel ve modern tasavvurun postmodern dönemle birlikte güç yitimine uğraması bir bütün olarak bireye dair her şeyi dönüşüme maruz bırakmaktadır. Gündelik hayat ve birey de bu dönüşümün temel konusu olmaktadır. Zira insan kendi varlığını salt kendi ile anlamlı hale

⁵¹ Berger, Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, 204.

⁵² Ahmed, *Postmodernizm ve İslam*, 39.

⁵³ Bauman, *Cemaatler*, 19-20.

⁵⁴ Bauman, *Kimlik*, 91; Terry Eagleton, "Milliyetçilik: İroni ve Bağlılık", T. Eagleton vd. *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*, çev. Ş. Kaya (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1993), 38.

getirememektedir. Hayatının anlamlı olabilmesi ancak kendi dışındaki bir başka anlam kategorisi ile ilişki kurması halinde mümkün olmaktadır. Böylesine bir ilişkinin var olma imkânlarının yitimi, içinde yaşadığımız dönemin temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Haddizatında anlam, hakikat, sabitlik, zemin kavramları büyük bir işlev kaybına uğramış görünmektedir. Geleneksel ve modern dönemler, farklı boyutlarda da olsa bir hakikat rejimi içermektedirler ve bütün sorun bu hakikatlerin mahiyetleri ve hangi araçlarla ulaşılabilir olacağı ile ilişkilendirilmektedir. Postmodern zamanlar ise, anlam veya hakikatin bizatihi kendisinin bir kategori olmaktan çıkması ve insanın fragmanlar biçiminde⁵⁵ uzun erimli olmayan ve hiçbir norm ile mukayyet tutulamayacak bir akışkanlıkta yaşaması tuhaflığına sahiptir.⁵⁶

2.3. Arzu Temelinde Ayrışmalar

Postmodern gündelik hayatta hiçbir fenomenin asli anlamından söz edilememekte ve toplumun her boyutu bir hayal ürünü ya da bireyin eylem planına bağlı olarak ele alınmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla bu dönem, sıklıkla kurumsal yapıların, din ve din dışı anıtsal anlatıların ve bütünlük düşüncesinin işlevsiz hale gelmesi ile nitelendirilmektedir. Bunların karşısına birey, bireysel hikâyeler, bütün denetim mekanizmalarından bağımsız hale getirilmiş⁵⁸ arzu ve haz olguları konulmaktadır.⁵⁹

Böylece *haz-arayıcı* bireyin⁶⁰ şimdiye kadar belirli kimlik politikaları bağlamında ait olduğu veya ait kılındığı verili durumların tamamı, tanımlandığı tüm kategoriler anlamsızlaşmaktadır. Bir şey olmak ile bir amaca ulaşmak veya bir şey olmamak ile bir amaca ulaşmamak eşitlenmektedir. Bu bağlamda birey ve toplum da ideolojik kurmacaların ve dinsel anlatıların yedeğinde inşa edilen unsurlar olmaktan çıkıp arzu ve haz üzerinden biçimlenmektedir. Gündelik hayat ise bu yeni kök paradigmaların süblimine bir biçimde akacağı zemini teşkil etmektedir.⁶¹

Postmodern gerçeklik düzlemi, dine yaklaşım biçimlerini bireysel temelde dönüştürmektedir. Özellikle benlik algılarına, beden politikalarına, hatta topyekûn inancın kendisine yönelik yeni, eleştirel, yorumlayıcı bir bakış açısı geliştirilmektedir. Bu noktada homojen tavır alışlardan ziyade farklı anlama ve pratik düzeyleri söz konusu olmaktadır. Bu durum postmodernliğin çeşitlilik mantalitesiyle uyumlu bir görünüm arz

⁵⁵ Jameson, *Postmodernizm, Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*, 52.

⁵⁶ Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, 65; Lyotard, *Postmodern Durum*, 8.

⁵⁷ John W. Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. H. Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 51.

⁵⁸ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. A. Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 48.

⁵⁹ S. Best, D. Kellner, *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*, 346.

⁶⁰ Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 255.

⁶¹ Mustafa Tekin, "Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 25.

etmektedir.⁶²

Postmodern dönem; herhangi bir kimliğin, tarzın ya da birbirinden farklı bireysel varoluş biçimlerinin daha anlamlı ve kabul edilebilir olmadığı fikrini içermektedir. Bu kabul, ortada belirli bir paradigma bağlamında örgütlenen bir gündelik hayat gerçekliğine işaret etmemektedir. Postmodern gündelik hayat, görünüşteki kaosa rağmen dönüşen denetim ve kontrol mekanizmalarıyla sonuna kadar dizayn edilmiş ve yapılandırılmış bir alandır. Denetim ve kontrol mekanizmalarının bizzat bireylerin tekilliği üzerinden ve bireyleri bu dışının bir çarkına dönüştürerek gerçekleştirmesi postmodernitenin en başarılı vasfıdır. Dolayısıyla sorun gündelik hayatın nasıl ve hangi bağlamda organize edildiğidir. Bauman'ın ifade ettiği gibi artık heteronomi, bireysel özgürlük manifestolarıyla baştan çıkarmanın arkasında yer almaktadır.⁶³ Bu süreç, yapıların anlamsızlaştığı ve ortadan kalktığı bir süreç değildir. Yapı mantalitesi her anlamıyla değişmiş, kendini güncellemiş ve daha soyut, daha az hissedilir hale gelmiş görünmekte ama etkinliğini daha güçlü bir biçimde sürdürmektedir.

Benliğe yapılan her atıf bilgi temelli söylemlerin gücünün ötesinde bulunmaktadır. Son sözü, bireysel-kimliğin düşünösel sürecine bağlı olarak birey, dolayısıyla arzular söylemektedir. Dinler, insan arzularının çeşitlenmesine ve keşfine dair uygun bir zemin sunmamaktadır. Aksine dinî inançlar arzu denetimi sağlayan rejimlerdir ve arzuları reddetmeseler bile onları disipline etmeye çalışmaktadır. Oysa postmodernizm bizatihi insanın arzu gerçekliği üzerinden var olmaktadır. Söylemlerin benliğe, arzu ve hazlara yönelik denetimi sınırlıdır. Postmodern söylem ise tamamen bunun üzerine kuruludur. Çünkü arzuların en üst düzeyde hem toplumsal ve kültürel hem de siyasal olarak örgütlenmesi ancak postmodernlik ile mümkündür. İnsanın arzularıyla yapılmış bir koalisyon olan postmodernlik bu açıdan bütün inanç ve ideolojilere bağlı insanların buluştukları bir üst yapı haline dönüşmektedir.

Bireyin davranışlarını ve dolayısıyla kimliğini belirleyen temel kategoriler bu temelde değişip dönüşmektedir. Birey artık sabit formlarla bir mücadele içinde bulunmakta, kendisini farklı formlarda deneyimlemek ve sunmak arzusu taşımaktadır. Zaten yaşanan gerçeklik de tam olarak bu minvalde akmakta ve sürekli yeni formlar dolaşıma sokulmaktadır. Bu formlar kalıcı bir gerçekliğe sahip olmadığından mütemadiyen yeni formlar üretilmektedir. Simmel'in ifade ettiği gibi, günümüzde herhangi bir form gelişimini tamamlamadan önce, bir sonraki form onun altında biçimlenmeye başlamakta ve yerini almaktadır. Bu formlar "akışkan hayat"la uyumluluklarını uzun erimli tutamazlar -ki zaten istenen de bu

⁶² Tekin, "Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler", 17-23.

⁶³ Bauman, *Intimations of Postmodernity*, 194.

değildir.⁶⁴ Gerçekliğin işlenebilir bir biçimde kavranması ise bireyi çoklu gerçeklikler içerisinde yüzen bir varlığa dönüştürmektedir.⁶⁵

Bütün sosyalleşme biçimleri, tanıma politikalarına içkin yapılardır. Çünkü kimlik, kendi içinde bir karşılıklılık barındırmakta; bir kendilik algısına ve aynı zamanda bu algının öteki tarafından tanınmasına ihtiyaç duymaktadır. Fakat bazı tanınma biçimleri diğerlerinden daha önemli görülebilmektedir. Bu bağlamda postmodern gündelik hayatta din/dini habitus tarafından onanmak ile rutin karşılaşmalarda onanmak birey için aynı doyumunu yaratmamaktadır. Çünkü din bir onama/tanıma sistemi olmakla birlikte benliğin temsil edilme tarzlarına seçici yaklaşmaktadır; sınır koyucudur ve bireyin muhayyerliğinin sınırlılığını imlemektedir. Oysa gündelik hayatın postmodern gerçekliği, bireye sınırsız bir temsil hürriyeti tanırken sınırların anlamsızlığını ve mutlak özgürlüğü merkeze almaktadır. Flanagan'ın vurguladığı gibi, olanak tanrısıyla gerçeklik tanrısının birleşimi, bireye büyük bir gerçekleştirebilme gücü vermektedir.⁶⁶ Bu retoriğin pratiğe aktarımı ise etkileşim boyutlarının genişlemesiyle mümkün hale gelmektedir.⁶⁷

Postmodernite, etkileşimin boyutunu araç ve yoğunluk bakımından genişleten bir mahiyete sahiptir. Bu bağlamda dâhil olunan ağlar değişip genişledikçe kimliksel değişimler kaçınılmaz hale gelmekte, sahip olunan kimlikler istikrarını yitirmeye başlamaktadır. Zira her etkileşim kendisini deneyimleyen bireyin kimliğine yönelmiş bir değişim unsuru taşımakta, ilişki ağının genişlemesi ile ona ait anlam demetleri de çeşitlenmektedir. Örneğin daha önce din gibi verili bir dizge ile hayatı izah eden birey, muhatap olduğu ilişki ağlarının gerçekliği paralelinde inançlarını yorumlamaya başlamaktadır. Böylece dinin toplumsal durum tefsiri diyebileceğimiz yeni bir gerçeklik ortaya çıkmaktadır. Bu durum, onu gündelik hayatta cereyan eden, maruz kaldığı ve gerçek anlam alanları olarak kodlanan her formun veya imajın inanç ile ilişkisini kurgulama eylemine götürmektedir. Bu yorum bolluğu, iletişim çeşitliliği ile doğru orantılı hale gelmektedir.⁶⁸

Dini tasavvurun geçirdiği dönüşümü, değişen iletişim ağları ile ilişkili bir biçimde değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede deneyimlenen sosyalizasyon süreci, ait olunan cemaatin dışına taşmakta, kaçınılmaz olarak farklı karşılaşmalar ve meydan okumalar söz konusu olmaktadır.

⁶⁴ George Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, çev. T. Bora - N. Kalaycı - E. Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 58.

⁶⁵ Zizek-Gunjevic, *Acı Çeken Tanrı*, 186.

⁶⁶ Kieran Flanagan, *Teolojideki Sosyoloji, Düşünümsellik ve İnanç*, çev. E. Ataseven (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 161.

⁶⁷ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. A. Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 45-46; John B. Thompson, *Medya ve Modernite*, çev. S. Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2019), 260.

⁶⁸ Berger-Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, 228-231.

Norm dışı olarak nitelenme riski taşıyan birey, yaşadığı varlık sorununu normalden yeniden tanımlayarak aşmaya ve kimlik açısından zorunlu olan tanınmayı gerçekleştirip normalin sınırları içine yerleşmeye çabalamaktadır. Bu amaç, süreç içerisinde normu tanımlamaktan norma uyumlu olmaya doğru bir değişim yaşamış görünmektedir. Amaçtaki bu köktenci değişim ise kuramsal veya epistemik temelli bir değişimin ötesinde, bütün kurumsal kimliklerin üzerinde bir konum elde eden ve onları belirleyen gündelik hayatın akışı bağlamında gerçekleşmektedir.

Dini tasavvur, gündelik hayatın sunduğu neredeyse sınırsız deneyimden fazlasıyla etkilenmektedir. Çünkü bir özgürleşme alanı olarak betimlenen gündelik hayat, bireysel kaygıların ve duyguların yeniden tanımlandığı veya yönlendirildiği zamansal bir gerçekliği içermektedir. Önceleri bastırılması, ehlileştirilmesi veya denetim altına alınması gereken rahatsız edici duygular ve kaygılar, özneleşme ve özgürleşme dolayımında piyasalaşmaktadır. Postmodernite, tam olarak bu çerçevede, algının uyarılması/ayarlanmasıyla işlerlik kazanmakta, gücünü bireyin arzularından devşirmektedir. Bu mantalitenin ürettiği her ürün insan arzuları ve yönelimleri ile yakından ilgili olduğu için bir dönüşüm yaratma gücünü de elinde bulundurmaktadır. Arzuların her tatmin edilmiş biçimi veya arzu temelinde atılan her adım, yeni sistemin tikel bir paradigmasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede dinî seçimler yaşam tarzları içerisinde yapılan bireysel tercih vurgusu ile meşrulaştırılmakta; dine yönelik itirazlar da dinin patriarkal yorumu, cinsiyet eşitsizliği, toplumsal temsil adaletsizliği, kadının kültürel konumlanması gibi alanlara yoğunlaşmaktadır.⁶⁹

Onanma adına *ayarılanmış imajlar* üzerinden benliğin yeniden inşası, yaşanan güvensizliği telafi edecek bir yol olarak kendisini dayatmaktadır. Böylelikle bir varlık alanı postmodern kısıkaç ile kolonileştirilmektedir. Son tahlilde, sonuçlarından bağımsız olarak görünür olmanın fetiş haline geldiği, var olmanın vitrinde olmakla eşitlendiği postmodernitenin karşısında dinî mantalite bireyin görünür olmasını matah bir şey olarak görmemektedir. Yarattığı habitat bile bu doğrultuda şekillenmektedir. Fakat dinî tasavvurda bireyin varlığı ve eylemleri hep aşkın olana yapılan bir gönderme içermektedir ve hayat bir bütün olarak bu aşkınlığın somutlaştırılmasına yönelik çabalarda billurlaşmaktadır. Dolayısıyla görünmenin sınırlandırılması ve varlığın kendinden daha büyük bir şeye gönderme olması güven duygusunun temelini teşkil etmektedir. Postmodern gerçeklik ise insandan öte bir gerçeklik tanımaması ve temel duygusu olan güveni ancak görünür olmakla elde edebileceği kabulü ile var olmaktadır. Dolayısıyla ötekiler tarafından reddedilmeyle, yani gündelik

⁶⁹ Nazife Şişman, *Emanetten Mülke, Kadın Bedeninin Yeniden İnşası* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 19-127; Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. E. Ünal (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 24-90; Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 75, 126.

yaşamın dışına itilmeyle ortaya çıkan güvensizlik hissi, postmodern taktikler ile bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Gündelik hayatta *sorunsuz* bir görünüş sunabilmek, onanma ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktadır. Onanmak görünür olmakla mümkün olmaktadır. Fakat burada görünür olmak, içerisinde gündelik hayata normal bir birey olarak katılmayı barındırmaktadır.

Postmodernlik bireyin görünür olma arzusunu kışkırttığı gibi görmesini de başkalaştırmaktadır. Böylelikle o, gündelik hayatı istila eden gösteri neticesinde uyandırılmış bakışıyla,⁷⁰ “bir şeye, bir yere baktığı zaman bakışı her zaman bir çıkar gözetir, bir şeyle meşgul olur.”⁷¹ Gözetilen her çıkar ve meşgul olunan her şey görünür olmayı dayatan motivasyon ile aynı biçimde, yani arzu paralelinde şekillenmektedir. Bu noktada din ve postmodernliğin görmeyi biçimlendiren konumları arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Öteki, hem benlik tasarımı da yer alan faktörlerden biri hem de benlik sunumu sonucunda belirlenen bir nesne olarak tanımlanmaktadır.⁷² Lacan’ın ifadesiyle insanın arzusu ötekine yönelmiş bir arzudur.⁷³ Dolayısıyla öteki hangi konumda bulunduğu bakılmaksızın önemli bir yer işgal etmektedir. Günümüzde ötekinin kavranışını her biçimiyle mümkün kılan husus bireyin postmodern etkilerle uyarılmış arzudur.⁷⁴ Dinî tasavvurda ise bakış, insani bir fenomen üzerinden yapılandırılmamaktadır. En temelde insanın benlik sunumunu yapacağı merci Tanrısal otoritedir. Bireyin bakışı ötekini belirleyen bir konuma erişmediği gibi ötekinin “ben”e dair görüşü de “ben”i belirleyen bir olgu değildir ve anlam koyucu olarak insan etkinliğine yer verilmemektedir. Bireysel ve toplumsal kimlik temsilleri asıl anlam koyucunun prensipleri dolayımında cereyan eden oluşlardan ibarettir. Birey dinin üst anlatısına olan bağlılığı oranında öteki için bir imkâna dönüşebilmektedir ve ancak bu haliyle bir diğeri ile tekâmül gösterebilmektedir. Ötekinin etkisinin minimize edildiği dini vasat bu teyakkuz halinin içerisine bizzat öznenin kendisini de almakta ve arzu alanını disipline etmektedir. Bununla birlikte inancın arzu dünyasını zorlayan yapısı bireysel ve toplumsal kimlik temsilleri bağlamında arzuya biçilen rolü de sınırlamaktadır. Kısacası dini düşünüş biçiminde ötekiler, bireyin belirlenimi üzerinde merkezî bir konum taşımamaktadır.

⁷⁰ Jacques Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, çev. N. Erdem (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 288.

⁷¹ Heidegger’den akt.: Alphonso Lingis, *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, çev. T. Birkan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), 108.

⁷² Herbert Blumer, *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*, (Berkeley: University of California Press, 1986), 62-63; Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, 77; Hewitt-Shulman, *Benlik ve Toplum*, 85.

⁷³ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, 123.

⁷⁴ Bauman, *Intimations of Postmodernity*, 194.

SONUÇ

Postmodern gündelik hayatta neredeyse karşı konulamayacak ve merkezinde bir aile, ulus, din veya yerleşik kültürün bulunmadığı bir toplumsallaşma boy vermektedir. Birey için geleneksel, yön tayin edici, norm kurucu unsurların değişmesiyle birlikte ortaya çıkan aidiyetsizlik, köksüzlük ve boşluk duyguları yeni bir estetik paradigma oluşturmaktadır. Bu dolayında oluşan *postmodern kabileler/cemaatler*⁷⁵ yeni bir toplumsallığı konvansiyonel olmayan biçimde inşa etmekte; gündelik hayatın kişilerarası arenasında söylemler, söylemlerin ortaya çıkardığı bilimsel, teknolojik, askeri, ekonomik ve kültürel kolaj, diğer söylem setlerine karşı mücadele etmektedir. Böylece söylemler başka söylemleri bir bütün olarak etki altına almakta, onları dönüştürmekte veya onların içine sızmaktadır. Artık bir söylemin başka bir söylem bağlamında/yedeğinde gelişme veya gerileme yaşaması söz konusu olmaktadır.

Egemen söylemler, egemenlerin söyleminden oluşmaktadır.⁷⁶ Egemen bir anlatının olduğu bir vasatta ise diğer tüm anlatıların egemen anlatıya karşı geçişken bir durumu söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda tatminkâr olmayan kimliklere sahip birey ve gruplar, gündelik etkileşimlerde hâkim söylem lehine yeni bir kimlik tanımlaması sürecini deneyimlemekte, normal olana doğru bir değişim yaşamaktadırlar. İbn-i Haldun'cu bir perspektifle mağlup olanlar galip olanların kültürünü benimsemektedirler. Lakin burada galip gelmeyi ve mağlup olmayı belirleyen şey, askeri gücün ötesinde söylemin gücü olmaktadır. Dinî düşünme biçimi de bu bağlamın dışında kalmamakta, postmodern gündelik hayata hâkim değerler ve söylemler dinî düşüncenin imkânlarını, seyrini ve hatta mahiyetini değiştirmektedir. Postmodern zeminde diğer tüm anlatılarla eşitlenen din, bireyin gündelik hayatına sağladığı katkı oranında değer görmektedir. Bireyin yaşamını sosyal kolaylaştırıcı ve arzu doyumunu temin eden bir avantaj seti sunmadığı için gündelik rutinlerin etkisi ile biçimlenmekte, postmodern vurgu ile biçimsizleşmektedir.

Postmodern gündelik hayatta ötekiler, birey için her zaman önemli ve belirleyici olmanın ötesinde temel belirleyene dönüşmektedir. Tanımlamak gerekirse bu durum, ancak kişiler arasında inşa olunan ve onlar tarafından belirlenen yeni bir teoloji anlamına gelmektedir. Tanrı düşüncesi ötekilere yansıtılan bir olguya dönüşmekte, değerlendirme mekanizması olarak ötekiler Tanrı'nın yerine ikame edilmektedir. Öyle ki, aynı anda herkes herkesin Tanrı'sı, herkes herkesin kulu haline gelmektedir. Böylece

⁷⁵ Mike Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, (London: SAGE Publications, 2007), 99; Bauman, *Cemaatler*, 20.

⁷⁶ Hüsamettin Arslan, "Postmodernite, Postmodernizm ve Türkiye", J. W. Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, çev. H. Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 5.

postmodern dünya panteonu öteki *İnsan Tanrılarla* dolup taşmaktadır. Sonuç olarak bireyin postmodern gündelik hayata düşünümsel bir çerçevede ve arzu temelinde gerçekleşen katılımı, *normalin zorbalığını* mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Akbar S. *Postmodernizm ve İslam*. çev. O. Ç. Deniztekin. İstanbul: Cep Kitapları, 1995.
- Aktay, Yasin. "Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı'nın İntikamı mı?" *Din Sosyolojisi*. der. Y. Aktay - M. E. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2007, 331-344.
- Arslan, Hüsamettin. "Postmodernite, Postmodernizm ve Türkiye", J. W. Murphy. *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. çev. H. Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, 1-7.
- Baudrillard, Jean. *Simülakrlar ve Simülasyon*. çev. O. Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt. *Cemaatler, Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. çev. N. Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Bauman, Zygmunt. *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge, 1992.
- Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*. çev. K. Eren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. çev. A. Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İ. Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Bauman, Zygmunt. *Kimlik*. çev. M. Hazır. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2019.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*. çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Bennett, Andy. *Kültür ve Gündelik Hayat*. çev. N. Tokdoğan - B. Şenel - U. Y. Kara. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.
- Berger, P. L. - Berger, B. - Kellner, H. *Modernleşme ve Bilinç*. çev. C. Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Berger, P. L.-Luckmann, T. *Gerçekliğin Sosyal İnşası, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. V. S. Öğütle. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.
- Berger, P. L. - Luckmann, T. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. çev. M. D. Dereli. Ankara: Heretik Yayıncılık. 2015.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye*. çev. A. Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Berger, Peter L. *Sosyolojiye Çağrı, Hümanist Bir Perspektif*. çev. A. E. Koca. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Best, S. - Kellner, D. *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar*. çev. M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Bewes, Timothy. *Şeyleşme, Geç Kapitalizmde Endişe*. çev. D. Soysal. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Bitirim Okmeydan, Selin. "Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a". *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*. 8/30 (2017), 45-69.
- Blumer, Herbert. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Chambers, Iain. *Göç, Kültür, Kimlik*. çev. İ. Türkmen-M. Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı

- Yayınları, 2019.
- Chaney, David. *Yaşam Tarzları*. çev. İrem Kutluk. Ankara: Dost Kitabevi, 1999.
- Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. çev. A. Emekçi - O. Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Eagleton, Terry. "Milliyetçilik: İroni ve Bağlılık". *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*. T. Eagleton - F. Jameson-E. Said. çev. Ş. Kaya. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1993. 23-39.
- Featherstone, Mike. *Consumer Culture and Postmodernism*. London: SAGE Publications, 2007.
- Festinger, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. California: Stanford University Press, 1962.
- Flanagan, Kieran. *Teolojideki Sosyoloji, Düşünümsellik ve İnanç*. çev. E. Ataseven. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Funk, Rainer. *Ben ve Biz, Postmodern İnsanın Analizi*. çev. Ç. Tanyeri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Gardiner, Michael. *Gündelik Hayat Eleştirileri*. çev. D. Özçetin - B. Taşdemir - B. Özçetin. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2016.
- Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel-Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. çev. Ü. Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Giddens, Anthony. *Ulus-Devlet ve Şiddet*. çev. C. Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Goffman, Erving. *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. çev. Ş. Geniş - L. Ünsaldı - N. Ağırnaslı. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2018.
- Goffman, Erving. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. çev. B. Cezar. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Gottdiener, Mark. *Postmodern Göstergeler, Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*. çev. E. Cengiz - H. Gür - A. Nur. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. çev. E. Ünal. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Habermas, Jürgen. *İletişimsel Eylem Kuramı*. çev. M. Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Hardt, M. - Negri, A. *İmparatorluk*. çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Heller, Agnes. *Everyday Life*. London: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Hewitt, J. P. - Shulman, D. *Benlik ve Toplum*. çev. ed. B. Aktaş. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2019.
- Horkheimer, M. - Adorno, T. W. *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar*. çev. N. Ülner - E. Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.
- Jameson, Fredric. *Postmodernizm, Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. çev. N. Plümer - A. Gölcü. Ankara: Nirengi Kitap, 2011.
- Jenkins, Richard. *Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik*. çev. G. Bostancı. İstanbul: Everest Yayınları, 2016.
- Kaya, İrfan. "Temsilci Düşüncenin Hegemonik Unsurları: Şeyleşme, Sömürgecilik ve Kültürelcilik". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 24/2, (2020), 933-949.
- Lacan, Jacques. *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. çev. N. Erdem. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Laing, Ronald David. *Bölünmüş Benlik*. çev. E. Akça. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. çev. I. Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Leibniz, G.W. *Monadoloji*. çev. D. Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür

- Yayınları, 2019.
- Lingis, Alphonso. *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*. çev. T. Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Lyotard, Jean - François. *Postmodern Durum*. çev. İ. Birkan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013.
- Marcuse, Herbert. *Tek-Boyutlu İnsan*. çev. A. Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 1990.
- Mead, George Herbert. *Zihin, Benlik ve Toplum*. çev. Y. Erdem. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2017.
- Murphy, John W. *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. çev. H. Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Schütz, Alfred. *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. çev. A. Akan, S. Kesikoğlu. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2018.
- Simmel, Georg. *Modern Kültürde Çatışma*. çev. T. Bora - N. Kalaycı - E. Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Subaşı, Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Sztompka, Piotr. "The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology". *European Review*. 16/1 (2008), 1-15.
- Şişman, Nazife. *Emanetten Mülke, Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Taylor, Charles. *Benliğin Kaynakları, Modern Kimliğin İnşası*. çev. S. A. Baş-B. Baş. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Tekin, Mustafa. "Türkiye Toplumunun Dinî Hayatında Postmodern Tezahürler". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25, (2011), 5-28.
- Thompson, John B. *Medya ve Modernite*. çev. S. Öztürk. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2019.
- Yalçı, Abdurrahman. *Gündelik Hayat, Bireysel Kimlik ve Din: Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zizek, S.-Gunjevic, B. *Acı Çeken Tanrı, Kıyameti Tersyüz Etmek*. çev. A. Çiltepe. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Abdurrahman Yalçı.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.